

BAYINDIR, CEM (2024). "Karadeniz'e Yönelik Rus Genişlemesi ve Coğrafi Haritacılığın Etkisi: Cornelius Cruys'un 1699 Yılında Hazırladığı 'Don Nehri Atlası' Çerçevesinde Bir Değerlendirme".

Karadeniz Araştırmaları. XXI/82: 341-362.

KARADENİZ'E YÖNELİK RUS GENİŞLEMESİ VE COĞRAFİ HARİTACILIĞIN ETKİSİ: CORNELIUS CRUYS'UN 1699 YILINDA HAZIRLADIĞI "DON NEHRİ ATLASI" ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Cem BAYINDIR*

ÖZ

XVII. yüzyıl sonlarında Rusya'nın güneye doğru genişlemesi, Osmanlı Devleti ile olan stratejik rekabetini şekillendirmiş ve iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu dönemde, Rusya'nın Karadeniz'e yönelik genişleme politikaları, Osmanlı Devleti topraklarının haritalandırılmasının önemini artırmıştır. Bu haritalar, Rusya'nın bölgesel etki alanını genişletmek ve sınır bölgelerindeki askeri planlamalarını güçlendirmek amacıyla kullanılmaktaydı. Özellikle I. Petro döneminden itibaren Rusya'nın, Karadeniz hedefleri doğrultusunda bölgenin haritalandırılmasına duyulan ihtiyaç artmış ve haritacılık hızla gelişim göstermiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Hollanda'daki tersanelerden Rus hizmetine alınan Cornelius Cruys tarafından 1699 yılında "Don Nehri Atlası" hazırlanmıştır. Bu atlas, Rusya'nın denizcilik ve haritacılık kapasitesini nasıl geliştirdiğini ve Osmanlı Devleti sınırları içinde stratejik noktalara olan erişimini nasıl artırdığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu atlas, Don Nehri havzasının siyasi, sosyal ve kültürel yapısına dair tarihsel bilgiler sunması açısından da önem taşımaktadır. Bu makede, haritacılığın askeri ve stratejik planlamalar üzerinde etkilerini vurgulamakla birlikte Rusya'nın Karadeniz'e doğru genişleme politikalarının anlaşılmasına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Osmanlı Devleti, Don Nehri Atlası, Karadeniz, Haritacılık

RUSSIAN EXPANSION TO THE BLACK SEA AND THE IMPACT OF GEOGRAPHICAL CARTOGRAPHY: AN EVALUATION IN THE CONTEXT OF CORNELIUS CRUYS' "ATLAS OF THE DON RIVER" OF 1699

ABSTRACT

Russia's southward expansion in the late 17th century had a profound impact on its strategic rivalry with the Ottoman Empire, marking the advent of a new era in relations between the two states. During this period, Russia's expansionist policies towards the Black Sea served to enhance the significance of cartography the territory Ottoman Empire. The maps were employed to extend Russia's regional sphere of influence and reinforce its military strategy in border regions. In particular, since the reign of Peter I, the necessity for mapping the region has increased in line with Russia's Black Sea objectives, and cartography has developed rapidly in response. In accordance with this requirement, the "Atlas of the Don River" was compiled in 1699 by Cornelius Cruys, who was recruited into the Russian service from the shipyards in the Netherlands. This atlas is of significant importance in demonstrating the manner in which Russia developed its naval and cartographic capacity and increased its access to strategic points within the Ottoman borders. Furthermore, this atlas offers historical insights into the political, social, and cultural structures of

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2024; Yayına Kabul Tarihi: 11.06.2024

* Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL,
ORCID ID: 0000-0003-1060-0926, E-posta: cembayindir@beykent.edu.tr

the Don River basin. The aim of this article is to elucidate the influence of cartography on military and strategic planning, with a view to enhancing comprehension of Russia's expansionist policies towards the Black Sea.

Keywords: Russia, Ottoman Empire, Atlas of the Don River, Black Sea, Cartography

Giriş

Haritacılık, dünya üzerindeki fiziksel ve beşerî özellikleri görselleştirme sanatı ve bilimi olarak insanlık tarihi boyunca en köklü ve sürekli gelişen disiplinlerden biridir. Bu kapsamda hazırlanan coğrafi haritalar, insanların çevreleri hakkında daha derin bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olmak, dünyayı daha erişilebilir ve anlaşılır kılmak için zengin veriler sunmaktadır. Devletlerin gelişimi sürecinde coğrafi haritacılığın önemi stratejik planlama, sınır yönetimi ve doğal kaynakların belirlenmesi gibi temel yönetim işlevlerinde kendini göstermiştir. Özellikle coğrafi keşiflerin artmasıyla birlikte devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarları coğrafi haritacılığın önemini giderek artırmıştır. Bu süreçte haritacılık, devletlerin topraklarını anlamalarını ve yönetmelerini sağlamanın yanı sıra uluslararası ticaret yollarına yönelik hedeflerinin şekillenmesinde kritik bir araç haline gelmiştir. Aynı zamanda bu bilgiler, askeri planlamalar için temel teşkil ederek hem savunma hem de saldırı stratejilerinin kurgulanmasında önemli olmuştur.¹ Nitekim haritacılık, devletlerin sadece coğrafi bilgilerini değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve askeri amaçlarının şekillenmesinde de önemli bir role sahip olmaktadır.

XVII. yüzyılda Çarlık Rusya'sı, sınırlarını genişletme ve jeopolitik açıdan yeni stratejiler geliştirme arayışına girmiştir. Bu kapsamda, Moskova'nın topraklarını genişletmeye çalıştıkça haritacılık, yeni toprakların elde edilmesinde, sınırların tanımlanmasında ve meşrulaştırılmasında önemli bir hale gelmiştir. Bu döneme kadar Rusya'da harita yapımı, askeri işlerden sorumlu olan Razryadnyy Prikaz (Разрядный приказ) tarafından kontrol edilmekteydi ve oluşturulan haritalar, komşu devletlerle yapılan müzakerelerde ve anlaşmalarda sıklıkla kullanılmış ve toprak iddialarında görsel malzeme olarak hizmet etmiştir (Bagrow, 2017, s. 171). Rusya'nın ekonomik çıkarlarını belirleme ve genişlemesini destekleme sürecinde, nehirlerin, doğal kaynakların ve ticaret yollarının haritalandırılması büyük önem taşımaktaydı. Bu haritalama çalışmaları, Rusya'nın stratejik bölgeler üzerinde kontrol sağlamasını ve bu bölgelere yönelik müzakereleri etkili bir şekilde yürütmesini kolaylaştırmıştır. Ruslar, haritalar aracılığıyla diplomatik müzakereler sırasında toprak taleplerini desteklemek veya mevcut sınırlardaki belirsizlikleri çözmek için kanıt olarak kullanmıştır. Aynı zamanda haritalar üzerinden sınırların belirlenmesi, potansiyel çatışmaları önceden engellemek veya karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümlere ulaşmak için de kullanılmaktaydı (Bagrow, 2017, s. 172). Ayrıca bu dönemde haritalar, geniş toprakları yönetmek ve idare etmek için kullanılmış, toprak mülkiyeti, vergilendirme ve yargı yetkisi konusundaki iç anlaşmazlıkların çözümüne de yardımcı olmuştur (Kivelson, 2008, s. 87). Böylece haritacılık, yasal kararların uygulanabilmesi ve Rus devletinin genişleyen topraklarının idaresi için önemli bir alan haline gelmiştir. Bu da iç istikrar ve kontrolün sürdürülebilmesi için gerekliydi. XVIII. yüzyıla geçiş aşamasındaki Çarlık Rusya'sında ise haritacılık, batıdaki coğrafyacıların etkisiyle gelişim göstermiş ve askeri planlamalar için önemli bir alan haline

---

¹ Haritaların ve harita yapımının içinde yaşadığımız mekanları nasıl şekillendirdiğini göstermek için geleneksel haritacılığın dışında ulusal ve sömürge devletlerinin askeri amaçlarla harita kullanımına örnekler için bkz. Pickles, J. (2004). *A History of Spaces: Cartographic reason, mapping and the geo-coded World*. New York: Routledge Publ. Ayrıca bu konu hakkında haritacılığın farklı medeniyetlerde nasıl ortaya çıktığını ve kültürlerarası bir fenomen olarak nasıl gelişim gösterdiğine dair bkz. Harley, J. B. – D. Woodward ed. (1987). *The History of Cartography*. cilt I. Chicago & London: The University of Chicago Press.

gelmiştir (Bagrow, 1955, s. 152). Bu durum, Rus liderlerinin ihtilafli bölgelerin coğrafyasını değerlendirmelerine ve buna göre seferler planlamalarına olanak tanımıştır. Böylece Ruslar için haritalar, topografya, su yolları ve yerleşim yerleri hakkında ayrıntılı bilgi sağlamanın yanında askeri hareketler için stratejik öneme sahip olmuştur. Bu durum ise Doğu Avrupa ve Kafkasya topraklarına doğru genişleyen Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelelerinde haritaları hem saldırı hem de savunma operasyonlarında kullanılmasını önemli bir hale getirmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde ise haritacılık, ilk zamanlarda İslâm coğrafyacılarının eserleri üzerinden gelişim göstermiştir. Bu durum, 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte Osmanlılar, batıdaki coğrafyacılarının eserlerine odaklanmaya başlamıştır. Özellikle Sultan II. Mehmed'in (1451-1481), Batlamyus'un (Cladius Ptolemaios) *Coğrafya* adlı eserini tercüme ettirmesi, Osmanlı haritacılığında önemli bir gelişme meydana getirmiş ve Osmanlı haritacıları, Batlamyus'un coğrafi bilgilerini kullanarak kendi haritalarını ve coğrafya çalışmalarını geliştirmişlerdir (Bagrow, 2017, s. 209). Bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl itibarıyla sınırlarının giderek genişlemesi, Avrupa'daki bilim ve tekniğe daha fazla yakınlaştırmış ve bu da devletin içinde tercüme eserlerin yanı sıra özgün eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ak, 1993, s. 63). Bu dönemde, özellikle Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki gücünün de artmasıyla birlikte deniz seferlerinde rehber olarak kullanılacak haritalara ihtiyaç duyulmuş ve bu durum, haritacılığın bilinçli olarak gelişim göstermesine yol açmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Osmanlı donanmasına hizmet etmiş biri olan Piri Reis Akdeniz, Karadeniz ve Azak Denizi'ni portolon tarzı haritalarla anlattığı *Kitâb-ı Bahriye* adlı bir eser meydana getirmiştir (Sarıcaoğlu, 2002, s. 72). Bu eser, ayrıntılı kıyı şeritleri, limanlar, tehlikeli geçitler ve denizcilere yol gösteren seyrüsefer hakkında önemli bilgiler içermektedir. Piri Reis, bu eserinde denizcilerin ihtiyaç duyabileceği bilgileri sunarak Osmanlı denizcilik ve haritacılık tarihinde dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu gelişmeyle birlikte XVI. yüzyılda yaşamış olan Ali Macar Reis'in atlası da Akdeniz, Karadeniz ve Marmara Denizi hakkında kapsamlı bilgiler sunan diğer önemli bir eser olmuştur. Bu eserde de bölgelerin coğrafi özelliklerini, önemli deniz yollarını ve seyrüsefer için gerekli olan detaylar anlatılmaktadır (Önder, 2014, s. 86). Bununla birlikte Osmanlı donanmasında hizmet etmiş denizciler, Akdeniz ve Karadeniz'e dair yeni eserler ortaya koymaya başlamıştır. XVII. yüzyılda ise Kâtib Çelebi, Evliya Çelebi ve Ebû Bekir b. Behrâm'ın eserleriyle Osmanlı coğrafyacılığı² zirveye ulaşmış ve bu sayede haritacılık gelişim göstermiştir (Ak, 2004, s. 173). Nitekim Osmanlı Devleti, XV. yüzyıldan itibaren Karadeniz'i "Türk Gölü" haline getirdiği için bu denizin haritalarına olan ilginin yerine genişleme potansiyeli taşıdığı ve tehdit olarak gördüğü bölgelerin haritalarına önem vermekteydi. Özellikle Akdeniz gibi stratejik öneme sahip bölgelerin haritaları, Osmanlılar için hayati bir araç haline gelmiştir. Bu nedenle, XVIII. yüzyıla kadar Akdeniz'in detaylı haritalarının hazırlanması ve güncellenmesi, Osmanlı denizcilik ve askeri stratejisinde merkezi bir rol oynamıştır.

² Osmanlı coğrafya çalışmalarının gelişimine ve eserlerine dair bkz: Ak, M., (2004). "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/4: 181-211; Özdemir, K. (2008). *Osmanlı Haritaları*. İstanbul: Avea; Goodrich, T., (2009). "Osmanlı Haritacılığı". *Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtib Çelebi* içinde, ed. B. Karlığa - M. Kaçar, s. 127-141. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Brummet, P., (2015). *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge University Press; Sarıcaoğlu, F. (2015). *Pîrî Reis'den Örfî Paşa'ya: Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*. ed. S. Soydemir - S. Demirsoy. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Osmanlı Devleti'nin ayrıca Karadeniz'i yabancı ülkelere kapalı halde tutması, diğer devletlerin de bölgeye yönelik genel kartografik ilgisini sınırlı bir düzeyde tutmuştur. Ancak bu duruma rağmen Osmanlı döneminde Karadeniz, Batı Avrupa'da geleneksel olarak Akdeniz'in genel haritasının bir parçası olarak yer almaktaydı. Özellikle Hollanda, İtalya, Fransa ve İngiltere tarafından hazırlanan denizcilik atlaslarında, Karadeniz bölgesine dair coğrafi haritalar bulunmaktadır. Ardından Batı Avrupa'daki devletlerin, XVI. yüzyıl itibarıyla portolan haritaların yerine enlem ve boylam ölçüm tekniklerinin olduğu gelişkin haritaların yapılması, haritacılığa olan ilgiyi artırmıştır. Bu yüzyılın sonundan itibaren haritacılık, Gerardus Mercator, Abraham Ortelius ve Gerard de Jode'un atlaslarıyla artan bir popüleriteye sahip olmuş ve bu coğrafyacıların atlaslarında, Karadeniz'in yer almasıyla birlikte bu bölge üzerinde yeni atlasların ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Böylece XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz'e özgü haritalara olan ilgi artmış ve bu durumun gelişiminde, Çarlık Rusya'sının bölgeye aktif bir ilgi duymaya başlaması da etkili olmuştur. Buna bağlı olarak Ruslar, Hollanda başta olmak üzere batılı ülkelerden haritalar sipariş etmiş ve ayrıca hizmete aldığı yabancı coğrafyacılar ve denizcilerle Karadeniz'i içeren yeni haritalar ortaya çıkarmıştır (Bagrow, 2005, s. 322). Bu kapsamda, I. Petro döneminde (1682-1721), Rus hizmetine alınan Norveçli Cornelius Cruys tarafından Karadeniz'in kuzeyine dair bir atlas hazırlanmıştır. Voronej'den Azak Denizi'ne kadar Don Nehri'ni haritalandıran olan bu atlas, I. Petro döneminin ilk kartografik çalışmalarından biri olmuştur (Lebedev, 1950, s. 200). Bu atlas, bölgenin coğrafi özelliklerini detaylandıran ve Rus donanmasının Don Nehri üzerindeki seyrüseferini iyileştirilmesi için önemli bilgiler sağlamıştır. Ayrıca Cruys, atlasında XVI. yüzyılda yaşamış İtalyan haritacı olan Battista Agnese'nin çalışmalarından faydalanmıştır (Fomenko, 2011, s. 60).

Don Nehri Atlası, Çarlık Rusya'sının bu stratejik su yolunun özelliklerini keşfetmesine ve bu bilgilerin sistematik bir şekilde kayıt altına alınmasına olanak tanımıştır. Bu keşifler, Rusya'nın deniz gücünü etkin bir şekilde kullanmasına ve genişleme politikalarının uygulanmasına yol açmıştır. I. Petro'nun hükümdarlığı sırasında, Rusların bölgesel hırslarının artmasıyla birlikte kartografik teknik ve metotlarda önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Bu dönemde, Cornelius Cruys gibi isimlerin katkılarıyla Batı'dan kartografik bilgi ithal edilmiş, bu da Rus haritalarının doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmıştır (Bashanov, 2023, s. 3-4). Aynı zamanda bu atlas, sadece bölgenin coğrafi özelliklerini değil, Azak Kalesi'nin işgalini, bölgedeki Kazakların yaşam tarzlarını ve Don Nehri'nin tarihini anlatan metinleri de içermektedir. Bu özellikler, atlası sadece bir seyrüsefer aracı olmaktan çıkarıp, bölgenin sosyal ve tarihi bağlamını da belgeleyen bir kaynak haline getirmiştir. Nitekim bu atlas, Rusya'nın Karadeniz'e erişim mücadelesiyle doğrudan bağlantılı olup, Osmanlı Devleti ve bölgedeki Türk topluluklarına karşı Rusların bölgesel hakimiyet ve kolonizasyon planlarının bir parçası olmuştur.

Bu makale kapsamında Don Nehri Atlası, Rusya Devlet Askeri-Deniz Filosu Arşivi'nde (RGAVMF) bulunan Rusça belgelere dayanarak hazırlanmıştır.³ Atlas, dönemin coğrafi bilgilerini, denizcilik tekniklerini ve su yollarını detaylı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu atlas, Cruys'un bilgisinin ve deneyimlerinin, dönemin Rusya'sında nasıl bir etki yarattığını ve denizcilik alanında, nasıl bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermesi açısından önem taşımakta-

---

³ Cornelius Cruys'un çalışmasının bulunduğu yerde (bkz. RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746), Don Nehri ile alakalı biri 1699 yılında Azak Denizi ve Karadeniz'i de içine alan ve diğeri de 1770 yılında bu nehre dair yapılan iki ayrı atlas çalışması da bulunmaktadır. Bu çalışmalar için bkz. RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 745; RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 747.

dır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya'sı ile sınır olan Don Nehri havzasının coğrafyası, demografik özellikleri ve sosyo-politik durumu hakkında bilgi içermesi açısından önemlidir. Bu atlas, Don Nehri'nin tamamına ilişkin ilk bilimsel hidrografik çalışma olması, nehrin sey-rüsefer özelliklerine ilişkin bilgileri içermesi ve genel olarak XVIII. yüzyılın başlarındaki coğrafya biliminin durumunu yansıtması açısından da önemli görülmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 1569 yılında gerçekleştirmeyi planladığı, Don-Volga Kanal Projesi'nin Ruslar tarafından uygulanmasına yönelik ilk girişimlerini de yansıtmaktadır. Bu atlas tarihsel bağlamda, Rusların ilk askeri filosunun inşa edildiği döneme ve bu filodaki Krepost (Kale) adlı Rus savaş gemisinin ilk kez Karadeniz üzerinden İstanbul'a yaptığı yolculuğa da tanıklık etmektedir. Bu atlasın içerdiği bilgiler, Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan Rus denizcilik tarihinin ve bölge üzerindeki Rus etkisinin anlaşılmasında da önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Atlasın basımı, Rusya'nın denizcilik tarihinde önemli bir dönüm noktasını ve Cruys'un bu alandaki katkısını belgelemektedir. Cruys'un bu detaylı ve kapsamlı çalışması, 1703 yılına doğru Hollanda'da, Flemkençe ve Rusça olarak basıldığı bilinmektedir (Berh, 1825, s. 5).

Bu makale, Çarlık Rusya'sının güneyde güçlü konumda bulunan Osmanlı Devleti'ne karşı 1699 yılında yürüttüğü araştırmaların sonucunda hazırladıkları Don Nehri Atlası'nı ve içerdiği bilgilerin detaylarını ele almayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, söz konusu coğrafi eserde yer alan bilgilerin, Rusya'nın bölgesel politika ve askeri stratejilerine nasıl yön verdiğini ve Karadeniz'e yönelik Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu atlas, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasındaki stratejik sınır bölgesi olan Don Nehri havzası hakkında sunduğu coğrafi, demografik ve sosyo-politik bilgileri de ele alarak Rusların bölgesel anlayış ve politikalar üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

1. I. Petro Dönemi'nde Rusların Karadeniz'e Yönelik Genişleme Girişimi ve Cornelius Cruys'un Rus Hizmetine Alınması

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık Rusya'sının açık denizlere erişiminde önemli sınırlamalar bulunmaktaydı. Ülkenin uluslararası pazarlara açılan tek kapısı, Beyaz Deniz üzerinde 1584 yılında kurulan Arhangelsk limanıydı (Perrie, 2006, s. 10). Ancak bu liman ve limanın açıldığı Beyaz Deniz'in yılın yarısından fazla süresiyle donmuş olması, ciddi bir engel oluşturmaktaydı. Diğer yandan, 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nı ele geçirmesiyle erişim sağladığı Hazar Denizi'nin ise kapalı bir deniz olması, ticari ve ekonomik gelişmeyi kısıtlamaktaydı (Zolotarev vd. 1988, s. 5). Bu durum, Çarlık Rusya'sının dış dünya ile olan bağlantılarının kurulamamasına ve ülkenin gelişimine engel olarak görülmekteydi. Dolayısıyla, Rusların ekonomik ve ticari gelişimini sağlayabilmesi için coğrafi engelleri ortadan kaldırması ve ulusal çıkarları doğrultusunda siyasi bir genişleme gerçekleştirmesi zorunlu hale gelmiş bulunmaktaydı. Bu gereklilik, kesintisiz bir şekilde ticari faaliyetlerin sürdürülebileceği sıcak denizlere erişim ihtiyacını jeopolitik bir öncelik olarak ortaya çıkarmıştır. Bu düşünceyle harekete geçen Çarlık Rusya'sı, ithalat ve ihracatını artırmak ve Akdeniz havzasının sunduğu Afrika ile Orta Doğu'nun zenginliklerine daha kolay erişim sağlamak amacıyla, öncelikle Karadeniz'e ve ardından Baltık Denizi'ne doğru bir genişleme politikası izlemeye başlamıştır. Bu süreç, Rusların jeopolitik stratejisinde deniz hakimiyetinin önemini ve bir deniz gücü oluşturmanın gerekliliğini öne çıkarmıştır.

1682 yılında Çarlık Rusya'sında tahta çıkan I. Petro, ülkenin açık denizlere erişimini devlet politikasının merkezine yerleştiren önemli bir figür olmuştur. Ayrıca I. Petro, ülkenin Batı Avrupa'nın gerisinde kaldığını fark ederek ülkeyi çağdaştırma sürecini de başlatmıştır.

Bu çağdaşlaşma çabası, özellikle askeri ve eğitim alanlarında yapılan reformlarla, Rusya'yı batılı devletlerin seviyesine getirme amacını taşımaktaydı. I. Petro, bu süreçte Rusya'nın küresel etkinliğini artırma ve Batı Avrupa ile ilişkilerini güçlendirme yönünde deniz gücünün kritik önemini anlamıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın denizlere erişimi açısından en uygun yolun, 1684 yılından itibaren Kutsal İttifak'a (Avusturya, Venedik, Lehistan) karşı savaştan Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki Karadeniz olduğunu görmüştür. Bu stratejiyle Çarlık Rusya'sının Avrupa ile ticareti de hedeflenmiştir. Nitekim Çarlık Rusya'sı, Kutsal İttifak üyeleri arasına 1686 yılında dahil olmuş ve I. Petro, Osmanlı Devleti'nin kuzeyindeki önemli askeri üssü olarak bulunan Azak Kalesi'ni ele geçirmek üzere harekete geçmiştir (Kurat, 2020, s. 272).

I. Petro'nun Azak Kalesi'ne yönelik planı, 1695 yılında düzenlenen seferle uygulamaya konulmuştur. Ancak bu ilk seferde, Osmanlı Devleti kaleyi başarılı bir şekilde savunarak Rusların geri çekilmesini sağlamıştır. Osmanlılar, deniz yoluyla kaleye sürekli olarak insan, cephane ve gıda desteği sağlayarak etkili bir savunma yapabilmıştır. Bunun üzerine Rus cephesinde, donanmalarının olmaması nedeniyle deniz kenarındaki kaleyi tam anlamıyla kuşatamamaları, bu başarısızlığın ana nedeni olarak görülmüştür (Tarle, 1994, s. 17). Bu durum karşısında I. Petro, kalenin ele geçirilebilmesi için bir donanmanın şart olduğunu anlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarına hâkim olması nedeniyle Çarlık Rusya'sı gemi inşa çalışmalarını nehirlerde gerçekleştirmek zorundaydı. Bu sebeple Ruslar, Don Nehri'nin bir kolu olan Voronej'de savaş gemileri inşa etmek için bir tersane kurmaya başlamıştır. Bu tersanede çalışmak üzere Batı Avrupa'dan denizcilik alanında yetenekli insanlar davet edilmiş ve inşa edilecek gemilerin ise Hollanda gemi yapım modeline göre yapılması kararlaştırılmıştır (Bushkovitch, 2018, s. 98). Bu kaleye ikinci kez saldırmak isteyen Çarlık Rusya'sı, Voronej'de inşa ettiği iki firkateyn, dört ateş gemisi, 23 kadirge ve birçok irili ufaklı tekneyle yeni sefere hazırlık sağlamıştır (Gribovskiy, 2012, s. 10). Bu hazırlıkların ardından Azak'a 1696 yılında ikinci bir sefer düzenlenmiş ve kale, Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. Azak Kalesi'nin ele geçirilmesi, Rusya'nın güney denizlerine doğru genişlemesinin başlangıcı olmuştur. Bu önemli gelişmenin ardından Ruslar, bölgedeki stratejik konumlarını daha da güçlendirmek adına Azak Denizi'nin kuzeyinde Taganrog (Taygan olarak da bilinir) bölgesinde bir liman inşasına koyulmuştur. Ayrıca I. Petro, Karadeniz üzerinde yeni bir liman elde etmek amacıyla planlar yapmaya başlamıştır (Veselago, 1939, s. 18). Bu stratejik hamlenin bir parçası olarak Rusya'nın güneydeki filosunu genişletme ve Batı Avrupa'nın denizcilik alanındaki ileri tekniklerini Rusya'ya aktarma çabası içinde olan I. Petro, kendisinin de yer aldığı bir elçilik heyetiyle 1697-1698 yıllarında Hollanda ve İngiltere'ye gitmiştir. Bu girişim, Rusya'nın denizcilik kapasitesini artırma ve Batı Avrupa'daki devletler gibi denizcilik sahnesinde etkin bir rol oynama yolundaki önemli adımlarından biri olmuştur (Bogoslovskiy, 1940, s. 373). Yurtdışına çıkan I. Petro'nun ilk durağı Hollanda olmuş ve burada denizcilik alanında deneyimli insanları, Rusya'nın hizmetine kazandırmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda Hollanda'daki tersanelerde çalışarak denizcilik bilgisini artırmak isteyen I. Petro, buradaki subaylar ve gemi yapımı konusunda uzmanlaşmış ustalarla yakından temas kurması, Rus hizmetine alacağı isimlerin şekillenmesini de sağlamıştır. Bu etkileşimlerin sonucunda, Cornelius Cruys hakkında olumlu bilgiler edinen I. Petro, çalışma isteğini iletmış ve Cruys da Rusya adına çalışmayı kabul etmiştir (Elagin, 1864, s. 98).

Rusya'da Cornelius İvanoviç Cruys olarak tanınan bu kişi, 14 Haziran 1657 yılında Norveç'in Stavanger şehrinde doğmuştur. Cruys, gençliğinden itibaren kendini denizcilik işine adanmıştır. Portekiz ve İspanya himayesindeki ticaret gemileriyle çok kez Hindistan, Amerika ve Akdeniz'e yelken açmıştır. Ayrıca gemilerin, limanların, kalelerin inşasına da katılmıştır. Cruys,

özel armatörlerin ticaret gemilerinde çalıştıktan sonra Hollanda'nın Amsterdam Amirallığı'nde hizmet vermeye başlamıştır. Burada dönemin güçlü denizci gücü olan Hollanda'nın savaş gemilerinin inşası ve donatılması görevlerinde bulunmuştur (Polovtsov, 1903, s. 501). Cruys, Amsterdam'da çalıştığı sırada I. Petro ile tanıştıktan sonra Rus hizmetine dahil olmuş⁴ ve 1698 yılında Moskova'ya gelerek Cruys'a koramiral rütbesi verilmiştir (Şeremetyev, 1989, s. 83; Mas-sie, 2015, s. 334). Ardından I. Petro ile aynı sene Voronej'e doğru yolculuk etmiştir. Burada I. Petro tarafından oluşturulan gemilerin ve tersanelerin denetleme görevini gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Rusların, Karadeniz'e yönelik ilk filosunu genişletme çalışmaları kapsamında Azak Denizi'nde bir tersane inşasının çalışmalarında bulunmuştur (Milaşeva vd, 2023, s. 178). Ayrıca bu zamana kadar inşa edilen gemilerin ise yetersiz olduğunu gözlemlemiştir. Cruys, bu gemilerin güvenilmemesi gerektiğini söylemiş ve Osmanlı Devleti ile mücadele etmek için tamamen yeni bir filo inşa edilmesinin elzem olduğuna dair görüş bildirmiştir. Cruys, seyrüsefer için uygun görmediği savaş gemilerini tamir ederek iyi duruma getirmiş ve yeni gemi inşasına öncülük etmiştir. İlk Rus yapımı olan 58 toplu "Tanrı'nın lütfü" anlamına gelen *Goto Predestinatsiya* adlı savaş gemisinin I. Petro ile yapımını denetlemiştir. Bunların yanında Cruys'un gemi, silah ve malzeme listelerini hazırlamak için yürüttüğü işler de gemi inşa sisteminin önemli iyileştirme çalışmalarından biri olmuştur (Elagin, 1864, s. 116). 1699 yılına gelindiğinde, I. Petro tarafından kurulan donanmanın amirali olan Franz Y. Lefort'un ölümünden sonra amiral olarak atanan Fyodor A. Golovin'in denizcilik konularında yeterli tecrübeye sahip olmaması nedeniyle en yakın danışmanı olarak Cruys atanmış ve filonun yönetiminde önemli bir rol üstlenmiştir (Polovtsov, 1903, s. 501-502; Titlestad, 2003, s. 17).

Kutsal İttifak üyeleri, Osmanlı Devleti ile savaşı sonlandırmak amacıyla Ocak 1699'da Karlofça Antlaşması'nı imzalarken Çarlık Rusya'sı bu genel antlaşmanın dışında kalmayı tercih etmiştir. Bunun yerine Çarlık Rusya'sı, Osmanlı Devleti ile ayrı bir antlaşma imzalamak amacıyla ateşkes sürecine katılmıştır. Bu durumun sebebi ise I. Petro'nun Osmanlı Devleti üzerindeki hâlâ gerçekleştirmek istediği planlarının olmasıydı. Özellikle Karadeniz'de bir liman edinme arzusu, I. Petro'nun öncelikli hedefleri arasında yer almaktaydı ve bu bağlamda, stratejik öneme sahip Kerç Boğazı'nda bir kale ve liman isteği ön plana çıkmıştır. Bu durum, Çarlık Rusya'sının Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde yeni bir safhanın başlangıcı anlamına gelmekteydi. I. Petro, İstanbul'da yapılacak olan barış görüşmeleri için Sultan II. Mustafa'ya (1695-1703) Rusların sadece karada değil, aynı zamanda denizde de güçlü bir devlet olduklarını göstermek için hazırlık yapmaya başlamıştır. I. Petro'nun planına göre, bir filoyu hazırlayarak Karadeniz üzerinden İstanbul'a göndermek ve burada yapılacak olan antlaşmada, Osmanlı Devleti'ne güç gösterisi yaparak Karadeniz üzerindeki taleplerinin kabul edilmesini sağlamaktı. Bu hazırlıklar kapsamında, Ağustos 1699 yılında Cruys komutasında 10 gemilik Rus filosu, Kerç Boğazı'na gönderilmiştir. Ancak Kerç Boğazı'na varan Rus filosu, burada Hasan Paşa komutasındaki 14 parça gemiden oluşan Osmanlı filosu ile karşılaşmıştır. Osmanlılar, Rusların Karadeniz üzerinden İstanbul'a ulaşma niyetini öğrenerek karşı çıkmaya başlamıştır. İki taraf arasında

⁴ Cornelius İvanoniç Cruys'un Rus hizmetine dahil olduktan sonra Amirallik yönetimine ilişkin yaptığı düzenlemeler, gemi inşasının gelişimine ilişkin materyaller, 1700-1721 Kuzey Savaşı'na dair raporlar ve 1710-1711 Osmanlı-Rus Savaşı için yaptığı hazırlıklar gibi faaliyetlerine dair belgeler, Rusya Devlet Askeri-Deniz Filosu Arşivi'nde adına ait fonda yer almaktadır. Bu arşivde bulunan *Kantselyariya Admirala K. Kryusa (1698-1727)* fonu için bkz. RGAVMF, F. 234, Op. 1, D. 1-73. Ayrıca Cornelius Cruys ve arşivde yer alan belgeleri hakkında yapılan çalışma için bkz. Mazur, T. P. (2008). *Jizn ve Deyatelnost Admirala Korneliusa Kryusa (Katalog Dokumentov RGAVMF)*. St. Petersburg: RGAVMF İzd.

müzakereler yapılmaya başlanmış ve bu görüşmelerde Osmanlılar, sadece Ruslar tarafından elçi olarak gönderilen Yemelyan İ. Ukraintsev'in bulunduğu "Krepost" adlı Rus gemisinin, Osmanlı gemileri eşliğinde İstanbul'a gitmesine sıcak bakmaktaydı (Ünal, 2012, s. 226-228). Bu durum üzerine Baltık Denizi'nde İsveç'e karşı savaş başlatma niyetinde olan Rusya, aynı dönemde Osmanlı Devleti ile olan ateşkesini bozarak bir savaş açma fikrine dair çekinceleri nedeniyle Osmanlıların isteklerini onaylamak zorunda kalmıştır. Böylece yapılan görüşmeler sonucunda, bir düzine gemiyle gelen Rus filosunun sadece "Krepost" adlı gemisinin İstanbul'a gitmesine karar verilmiştir. Bu geminin Kerç Boğazı'ndan ayrılmasıyla birlikte Cruys ise Voronej'e geri dönmüştür (Titlestad, 2003, s. 18-19). I. Petro'nun, filosunu Karadeniz'den İstanbul'a gönderme girişimi ve Kerç Boğazı'na yönelik hedefleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak I. Petro, bu seyahat sırasında Azak Denizi'ne giden en önemli su yollarından biri olan Don Nehri'nin incelenmesini planlaması, Rusların bir sonraki hamleleri için önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim bu inceleme doğrultusunda Cruys, Don Nehri ve Azak Denizi üzerinde önemli bilgiler toplayarak bir atlas hazırlamıştır (Bagrow, 2005, s. 317-319).

2. Rusların Bölgesel Keşif Çabaları: Don Nehri Atlası

Çarlık Rusya'sı, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü mücadelede, coğrafi açıdan bir dizi engelle karşı karşıya kalmıştır. Bu zorlukların en önemlilerinden biri, Rus donanmasının gemilerinin Don Nehri üzerinde inşa edilmek zorunda olunması ve bu nehrin seyrüsefer koşullarının mevsimsel duruma göre değişkenlik göstermesiydi. Kış aylarında nehrin donması, deniz operasyonlarını ve diğer önemli faaliyetleri durdururken, ilkbahar mevsiminde buzların erimesiyle yaşanan taşkınlar da nehir üzerindeki seyrüseferi oldukça güçleştirmektedir. Mevsimsel donma ve taşkınlar dışında, Don Nehri'nin belli kesimlerinde su seviyesinin önemli ölçüde değişebilmesi, nehirde güvenli bir şekilde seyir yapılacak gemi türlerini de sınırlamaktadır. Nehrin döküldüğü Azak Denizi'nin de sığ bir deniz olması, gemi türünü kısıtlarken askeri hareketlar üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca Don Nehri'nin çevresi ve yatağında, Türk ve Kazak topluluklarının bulunduğu belirli stratejik bölgeler, Rus gemilerinin geçişine engel oluşturabilecek başka bir faktördür. Bu coğrafi ve demografik engeller, Rusya'nın filosunu genişletme ve askeri faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürebilme çabalarını önemli ölçüde etkilemiştir (Boeck, 2008, s. 494-495). Bu nedenle, Don Nehri ve Azak Denizi'nin detaylı coğrafi ve seyrüsefer özelliklerini anlamak, Rusya için stratejik açıdan büyük önem taşımıştır. Bu bilgilerin edinilmesi, Rusya'nın askeri ve deniz stratejilerini şekillendirmesi adına kritik bir rol oynamaktaydı. Bu doğrultuda, Cornelius Cruys'un bölgede yaptığı gözlemlere dayanarak hazırladığı atlas önemli bir çalışma olmuştur.

Corneilus Cruys tarafından hazırlanan atlas hem metin hem de grafiksel çizim ve harita belgelerinden oluşmaktadır. Bu belgeler, çeşitli bölümler halinde gruplandırılmıştır. Ayrıca Don Nehri bölgesinin coğrafyası ve sosyo-politik durumu hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu atlas, Corneilus Cruys tarafından I. Petro'nun oğlu Çareviç Aleksey Petroviç'e el yazısıyla yazılmış bir ithafla başlamaktadır. Ardından Don Nehri ile ilgili coğrafi isimler, bölgenin halkları, yerleşim yerleri ve demografik yapısı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Azak Denizi ve Kazakların, Azak Kalesi işgali hakkında da tarihsel bilgiler vermektedir. Bu bölümden sonra Çarlık Rusya'sının 1699 yılında Azak'tan İstanbul'a deniz yoluyla gönderdiği elçilik heyetinin İstanbul Boğazı girişindeki sahil şeridinin ve Kırım'ın güney sahillerine dair ölçümlerini içeren eskizleri yer almaktadır. Bu atlasın son bölümünde ise Don Nehri'nin Voronej'den Azak Denizi'ne kadar olan kısmını içeren 15 adet coğrafi harita yer almaktadır. Bu haritalar, Don Nehri'nin uzunluğu

boyunca 27 bölüme ayrılmıştır. Tüm haritalarda bir pusula gülü ile mil ve verst ölçeğinde ölçüm cetvelleri yer almaktadır. Bu haritalar; Don Nehri'nin kıyı şeridi, akıntıları, girdapları, sığ suları, taşkın alanları, nehir birleşim yerleri, eski nehir yatağı, derinliği, toprak koşulu ve gemilerin seyrüsefere elverişliliği ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca nehrin çevresindeki arazi, dağlar, ormanlar, göller, yerleşim yerleri, manastırlar, kaleler ve iskeleler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Haritaların birinde kuzeyde Mojayk Nehri'nden Voronej Nehri'ne kadar olan coğrafi alanı, şehirleri ve Don Nehri'nin kaynağı da dahil olmak üzere irili ufaklı nehirlerin su havzalarını gösteren bir ek bulunmaktadır. Bu ekte, Moskova'dan Voronej'e olan yol da gösterilmektedir. Bir başka harita ise Don Nehri'ni Volga (İdil) Nehri'ne bağlamak için planlanan kanal inşasının yapılacağı bölgeyi göstermektedir.

Atlasın giriş bölümünde, Çareviç Aleksey Petroviç'e bir dizi nasihat vererek başlamakta ve Petroviç'e, babası I. Petro'nun izlediği yolu sürdürmesinin önemi anlatılmaktadır. Cruys, bu bölümde daha güçlü bir Rusya inşa etme amacının altını çizmekte ve bu hedefe ulaşmak için Rusya'nın Beyaz Deniz, Doğu Denizi (Ohotsk Denizi), Hazar Denizi ve Azak Denizi gibi mevcut denizlere ek olarak daha fazla denize uzanması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle, Rusya için bir sonraki stratejik hedefin, Karadeniz olması gerektiğini ve bu bölgedeki ticari faaliyetlerin devletin gelirini artıracaklarını öne sürmektedir. Cruys, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden ele geçirdiği Azak Kalesi'nden sonraki adımlarını da anlatarak Kerç Boğazı'ndan İstanbul'a kadar uzanacak bir deniz yoluyla Rus gemilerinin bu bölgeye ulaşabilme kapasitesini kanıtlamayı hedeflediklerini ifade etmektedir. Ayrıca Rus gemilerinin varlığı sayesinde Kuban ve Kırım Tatarlarının Rus topraklarına yönelik akınlarına cesaret edemediklerini belirten Cruys, bu nedenle Petroviç'in devletin ilerlemesini ve yayılmasını sürdürmesi için deniz gücüne sahip olması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 1). Nitekim bu nasihatler, tahtın varisi olan Petroviç'in gelecekteki politikalarına yön vererek Rusya'nın bölgedeki etkinliğini ve gücünü artırma amacını taşımaktadır.

Atlasın giriş bölümünden sonra Don Nehri'nin etimolojik kökeni ve tarihsel önemi üzerinde durulmaktadır. Bu nehrin, Kazaklar ve Ruslar tarafından Don; Tatarlar tarafından Ten olarak adlandırıldığını söylemektedir. Öncesinde ise bu nehrin Yunanlar ve Romalılar tarafından Tanais ya da Gaius Plinius'a göre Silus, Amazon ve Amastris olarak adlandırıldığından bahsetmektedir. Ardından Diodoros'un kitabına göre bu nehrin, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayırdığından bahsetmektedir. Cruys, verdiği bu atıfların yanı sıra en doğru bilgilerin kendisi tarafından 1699 yılında bu nehirde yapmış olduğu keşfin sonucunda sunduğunu belirtmektedir. Cruys, Don Nehri'nin bir kısmının Avrupa'da diğer kısmının ise Asya'da olduğunu belirtir ve böylece nehrin, Asya ile Avrupa ortasında olmadığını ve bu kıtaları ayırmadığını söylemektedir. Ayrıca Cruys, eski eserlerde Don Nehri'nin oluşumuna dair bilgilerin yetersiz olduğunu söyleyerek kökeninin Tula şehri yakınlarındaki İvan Gölü'ne dayandığından bahsetmektedir. (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 2).

Bu atlas, I. Petro'nun güneyde yürüttüğü gemi inşa faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürebilmesi için Moskova ile Voronej'deki tersane arasında kapsamlı bir yol bağlantı çalışması gerçekleştirdiğinden bahsetmektedir. Cornelius Cruys'a göre, Moskova'dan Voronej'e giden 552 verstlik (yaklaşık 588 km) yolun büyük bir kısmı bozkır arazisinden geçmekte ve yol boyunca birçok dağ ve tepe gibi doğal engellerin bulunduğunu aktarmaktadır. Bu zorlu coğrafya göz önüne alınarak, yol boyunca her 3 veya 4 kilometrede bir dinlenme noktaları olarak evler

inşa edilmiş, ayrıca yol boyunca mil taşları dikilerek, yolcuların ve nakliyenin yönünü kaybetmemesi sağlanmıştır. Çünkü yol boyunca uzanan geniş ve ıssız alanların, yaz aylarında kum fırtınaları ve kış aylarında ise yoğun kar yağışı nedeniyle daha da zorlu hale gelmesi, mil taşları ve pusula gibi navigasyon araçlarının önemi artırmıştır. Bunun yanı sıra, Cruys, bu yolda Tatar baskınlarına karşı alınan güvenlik önlemlerini de belirtmiştir. Baskınlardan korunmak amacıyla yol boyunca hendekler kazılmış ve kaleler ile savunma hatları oluşturulmuştur. Bu savunma yapıları hem yol güvenliğini artırmakta hem de sürekli tehdit altında olan bu rotada seyahat edenler ve taşınan malzemeler için koruma sağlamaktadır. Bu altyapı çalışmaları, I. Petro'nun güneydeki gemi inşa çalışmalarını kesintisiz ve güvenli bir şekilde yürütebilmesi için kritik öneme sahip olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda yol boyunca yetişen bitkiler ve meyve ağaçları hakkında bölgenin ekolojisine dair bilgiler de vermektedir. Atlasta, yazın yol üzerindeki arazide, çeşitli şifalı otlarla birlikte elma, ağaç ve kiraz gibi meyveli ağaçlarla kaplı olduğu bahsedilmektedir. Bu bitkiler ve meyveler, Moskova'daki saray halkının hizmetine sunulmaktaydı. Fakat Cruys, bu bölgedeki hoş görünümlü manzaranın bazen tehlikelere de yol açabildiğini belirtmektedir. Tatarların bu otları ateşe vermesi gibi eylemlerin geniş alanları etkilemekle birlikte Rus köylerine ve konutlarına kadar yayılabildiğinden bahsetmektedir. Bu yüzden Alexander D. Menşikov'un, Voronej'den 194 kilometre uzaklıkta Slobodka köyüne büyük bir hendek kazdığını ve Oranenburg adında küçük bir kale ile bölgeyi tahkim ettirdiğini söylemektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 2ob). Cruys'un aktardığı bu bilgiler, bölgenin doğal güzelliklerinin yanı sıra karşılaşılan zorlukları ve bu zorluklara karşı alınan tedbirleri de gözler önüne sermektedir. Nitekim bu durum, bölgesel güvenlik önlemlerinin çevresel koşullarla birlikte nasıl iç içe geçtiğini de ortaya koymaktadır.

Cruys'un atlası'nda, Don Nehri ve Voronej şehri üzerine yer alan bilgiler, bölgenin hem doğal hem de stratejik özelliklerine dair detaylar sunmaktadır. Bu atlasta, Don Nehri'nin genişliğinin yaklaşık 600 ile 1200 metre aralığında olduğu belirtilmektedir. Nehrin derinliği ise nisan ve haziran ayları arasında gemilerin geçişlerine uygun derinliklere sahip olduğu ve temmuz ayından itibaren su seviyesinin düşmesiyle bazı yerlerde derinliğin 45 santimetreye kadar indiği aktarılmaktadır (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 3). Bu durum, nehir kullanımının mevsimlere göre nasıl değişebileceğini ve bu değişikliklerin bölgesel taşımacılık ve ticaret üzerindeki etkilerini de göstermektedir. Ardından bu nehrin bir kolu olan Voronej ve oradaki tersane hakkında da önemli bilgiler aktaran Cruys, dönemin Rusya'sındaki askeri ve endüstriyel gelişmeleri yansıtmaktadır. Toprak ve kumlu bir dağ üzerine kurulan Voronej şehrinin adını, yakınından geçip Don Nehri'ne akan bir nehirden aldığından bahsetmektedir. Bu bölgenin daha önce önemsiz bir kasaba olmasına rağmen I. Petro dönemiyle birlikte kalelerle güçlendirilmiş bir donanma merkezine dönüştüğünü söylemektedir. Burada çoğunlukla Hollanda tarzında gemilerin inşa edilmekte olduğunu ve gemilerin kalafatlamak ve onarmak için bir rıhtıma sahip olduğundan bahsetmektedir. Cruys, Voronej'in mükemmel bir tersane ve güçlü bir donanmanın üssü haline geldiğini söylemektedir. Burada tersanenin bulunduğu nehrin, 80 topa sahip savaş gemilerinin geçebileceği derinliğe sahip olduğunu belirtir ve bu nedenle, I. Petro'nun gemi yapımı için bu bölgeyi seçmesinin doğru bir karar olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda civardaki ormanların ise gemi yapımı için uygun olduğunu ve özellikle meşe, kayın, ıhlamur ve çam ağaçlarının olmasını önemli görmektedir. Ayrıca bu tersanenin, Romanov ve Tula'da demir madenlerine yakın olmasının da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Cruys, burada 1696 yılında I. Petro'nun emriyle yapılan çapa, halat ve diğer gemi malzemelerinin muhafazası için Amster-

dam'dakilere benzer tamamı taştan yapılmış bir mahzen ve cephanelik inşa edildiğinden bahsetmektedir. Bunun yanında halat ve testere imalathaneleri, çeşitli bakır ve demir topların dö-küldüğü dökümhanelerin de mevcut olduğunu söylemektedir. Bu bölgeye Sibiryaya ve Kazan'dan gelen madenlerin işlendiğini, ayrıca Kiev yakınlarındaki Lehistan'dan ve Don'un havzasından güherçilenin de elde edilebileceğini söylemektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 3-3ob). Bu zengin kaynaklar, Voronej'in gemi yapımı ve donanma için stratejik bir merkez haline gelmesine olanak tanımaktaydı.

Cruys bu atlasta, Don Nehri havzasının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında da bilgiler aktarmaktadır. Don Nehri civarında bulunan Kazakların yerleşim yerlerinin en önemlisinin Çerkaski kasabası olduğunu söylemektedir. Bu kasabanın, Don Nehri'nin ortasında bulunan bir adada konumlandığını ve bölgedeki 39 Kazak kasabası arasında ana kasaba olarak bulunduğunu belirtmektedir. Çünkü bu kasabada, Don Kazakları hetmanının ikamet ettiğinden bahsetmektedir. Ayrıca bu kasabanın, 80 adet topa sahip olan kale burçları ve kulelerle güçlendirilmiş sekiz bin adamdan oluşan bir garnizon bölgesi olduğunu söylemektedir. Cruys, bu kasabadaki herkesin denizcilik becerilerine sahip olduğunu ve genellikle Kazakların askeri meseleleri konuştuğu yer olduğunu vurgular ve burada Türkçe, Rusça ve Kazak (Balaçka) dillerinin de konuşulduğunu belirtmektedir. Böylece atlasta, bölgenin kültürel çeşitliliğini ve farklı etnik gruplar arasındaki etkileşimleri yansıtılmaktadır. Aynı zamanda Cruys, Kazakların yaşam tarzları hakkında da bilgi vermektedir. Çizdiği haritalara örnek vererek Don Nehri'nin her iki yakasındaki arazinin ormanlar, kayalık tepeler, kum tepeler gibi engelleri olduğundan söz etmektedir. Bu durumda toprağın çoğunlukla sürülebilir olmadığı için tarıma elverişsiz olduğunu, ancak Kazakların zorlukla kendilerine yetebilecekleri kadar tarım ürünlerini ekebildiğini söylemektedir. Bu durum, Kazakların yaşam biçiminde ve ekonomik faaliyetlerinde, Don bölgesinin coğrafi koşullarının belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bölge, tarım faaliyetleri için engebeli ve zorlu arazi koşullarına sahip olmasına rağmen, Don Nehri'nin zengin balık kaynakları ve nehrin her iki yakasında bulunan sığır, koyun, domuz ve çeşitli av hayvanları, Kazakların beslenme alışkanlıkları üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Kazaklar daha çok hayvansal ürünler üzerine yoğunlaşmışlar; balık, et, yumurta ve süt gibi gıdaları temel besin kaynakları olarak benimsemişlerdir. Don bölgesinin bu zengin doğal kaynakları, Kazakların ekonomik yapısını ve yaşam tarzlarını şekillendirmede kritik bir öneme sahiptir ve bu durum, bölgenin coğrafyasının, yerel toplulukların kültürel ve ekonomik pratiklerini nasıl etkileyebileceği konusunda dikkate değer bir örnek olmaktadır. Ayrıca bu atlas, Kazak toplumunda, içki kültürünün varlığına ve bu alışkanlığın askeri disiplinle nasıl dengelendiğine dair önemli bir gözlem sunmaktadır. Kazakların gündelik yaşamlarında içkiye olan eğilimlerinin belirgin olmasına rağmen, askeri seferler ve özellikle deniz seferleri sırasında sarhoşluğun nadir görülmesi, disiplin anlayışının bir yansıması olarak belirtilmektedir. Kazakların askeri görevlerde, içki tüketimini ciddi şekilde kısıtlandığı ve bu kuralı ihlal edenlerin ağır cezalara çarptırıldığı bilinmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 3-3ob). Bu durumun gemilerde ve seferlerde yüksek disiplin ve düzenin sağlanmasının, savaş etkinliğini koruma ve gemideki düzeni sürdürme açısından kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Böylece Kazakların seferlerde, alkol tüketimine karşı katı tutumları, askeri faaliyetlerde başarıya olan katkıları ve disiplinli bir askeri yapıyı teşvik etmeleriyle dikkat çekmektedir.

Bu atlasta, Don Kazaklarının yanı sıra Zaporozje Kazakları ve hetmanı olan İvan Mazepa'dan da bahsedilmektedir. Özellikle Zaporozje Kazaklarının hetmanı hakkındaki bilgilerin, bu bölgenin siyasi ve askeri tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İvan Mazepa'nın, I. Petro'nun

himayesi altında olduğu ve iyi silahlanmış 70 binden fazla adamı sahaya sürebilecek kapasitede bir ordusu bulunduğu belirtilmektedir. Hetmanın başkentinin Baturin olduğunu ve topraklarının Dinyeper ile Don arasındaki geniş arazi boyunca uzandığından bahsedilmektedir. Cruys aynı zamanda, bu Kazak grubunun daha önce Lehistan'a bağlı olarak varlığını sürdürdüğünü, ancak Lehistan soylularının baskıları nedeniyle zorluklar yaşadıkları için Rus çarının himayesine girdiklerini anlatmaktadır. Lehistan'a karşı Bohdan Hmelnitski liderliğinde başarı kazanan bu Kazaklar, uzun vadede Lehistan'a direnemeyeceklerini anlayınca topraklarını Çarlık Rusya'sının koruması altına bırakmışlardır. Ayrıca Cruys, ardından Zaporozje Kazakları hetmanı olan Petro Doroşenko'nun Osmanlı Devleti himayesine girmek için girişimlerde bulunduğunu ve bu durumun Rusları harekete geçirerek Doroşenko'yu boyun eğdirmeye zorladığını belirtmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 4). Kazaklar için Rusların resmî belgelerinde sadık olarak adlandırılmalarına rağmen, anlamsız ve kararsız davranışlarda bulunduğu belirtilmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 4ob). Ancak Cruys bu iki Kazak topluluğu arasında, Don Kazaklarının Zaporozje Kazaklarına göre daha sadık olduklarını ve isyan çıkarmadıklarını söylemektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 5). Bu bilgiler, dönemin Doğu Avrupa'sında Kazakların stratejik konumu ve büyük güçler arasındaki askeri ve diplomatik manevraların karmaşıklığını anlatmakla beraber Kazakların hem himaye arayışlarını hem de bölgesel güç dengeleri içindeki konumlarını daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Cruys atlasında, Don Kazakları ve Zaporozje Kazakları hakkında bu iki grubun dilleri, evleri, kıyafetleri ve ibadet şekillerindeki benzerliklerden yola çıkarak onların tek bir halk olarak düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu tespit, Don Nehri havzasındaki grupların etnik ve kültürel bağlarının ne kadar güçlü olduğuna dair önemli bir gözlemi yansıtmaktadır. Bu halk arasında Kazak erkeklerinin cesareti ve yiğitliği vurgulanmış ve onların Lehistanlılar gibi giyindikleri belirtilmiştir. Aynı zamanda Kazak kadınları hakkında da bilgiler veren Cruys, onların güzelliklerini, siyah saçlarını ve kara gözlerini öne çıkarırken Türk kadınları gibi temiz ve güzel giyindiklerinden bahsetmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 4ob). Ayrıca Cruys, Kazak toplumunda evlilik ve kadınların konumuna dair dikkat çekici bir görüş sunmaktadır. Bu atlasla göre Kazaklar arasında evlilik ilişkilerinde, bir kocanın karısı üzerinde koşulsuz bir hakka sahip olduğunu ve hatta sıkıldığı zaman karısını pazar yerinde para karşılığında köle gibi satabildiğini belirtmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 5). Bu bilgiler, o dönemde Kazak toplumunda kadınların statüsü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim bu atlas, dönemin kültürel normlarını ve sosyal yapılarını anlamak ve karşılaştırma yapmak için dikkate alınması gereken önemli bir eser olmaktadır. Cruys'un bu detaylı anlatımları, Don ve Zaporozje Kazaklarının gündelik yaşamlarına, kültürel pratiklerine ve dış dünya ile olan etkileşimlerine ışık tutmaktadır. Aynı zamanda bu atlas, Kazakların savaşçı kimliklerinin ötesinde, kültürel bir mirasa sahip olduğunu ve bu mirasın, bölgedeki Türkler ve Lehiler gibi dış etkenlerle şekillendiğini göstermektedir.

Bu atlas, Kazakların kişilik özellikleri, savaşçı becerileri ve adalet anlayışlarına dair bir portre de çizmektedir. Kazak toplumunda, büyük hırsızlık suçunun iki güvenilir tanık tarafından kanıtlanması üzerine ölüm cezası verildiğinden bahsedilmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 5). Kazakların doğaları gereği iyi kalpli ve cömert olduklarını, ancak askerlik sanatında diğer topluluklardan daha kurnaz davrandıklarını vurgulamaktadır. Kazakların, düşmanlarına karşı avantaj elde etmek için ani saldırılar düzenleme ve onları farkında olmadan tuzağa düşürmek konusunda yetenekli oldukları anlatılmaktadır. Ayrıca Kazakların açlık ve susuzluk

gibi savaşın getirdiği zorluklara karşı dayanıklı ve savaş meydanlarında cesur oldukları da belirtilmektedir. Bu özellikler, onların savaşçı bir topluluk olarak üstün kabiliyetlerini ve zorlu koşullar altında bile mücadele edebildiklerini göstermektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 4ob). Bu özellikler, Kazakların askeri yetkinliklerinin anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Bu atlas, Kazakların ekonomik ve askeri faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Kazaklar arasında tüccarlık mesleğinin pek yaygın olmadığı belirtilmekte ve bunun yerine denizcilik ve askeri mesleklerin daha çok ilgi gördüğü vurgulanmaktadır. Kazakların, genellikle Osmanlılar, Kalmuklar, Kırım ve Kuban Tatarlarına düzenledikleri baskınlarla geçimlerini sağladıkları ve bu baskınlardan elde ettikleri ganimetlerle yaşamlarını sürdürdüğü anlatılmaktadır. Kazakların, silahlarının genellikle hafif olduğunu, ancak ele geçirdikleri Osmanlı kadirgalarındaki ağır toplar sayesinde daha ağır teçhizata da sahip olabildikleri belirtilmektedir. Bu durum, Kazakların hem hafif hem de gerektiğinde ağır silahlarla donatabilecek esnek bir savaş kapasitesinin bulunduğunu göstermektedir. Cruys, ayrıca Kazakların "çayka" adı verilen teknelerinden de bahsetmektedir. Bu teknelerin uzunluğunun 15-21 metre ve genişliğinin 5-6 metre arasında değiştiğini, yanlarında ise yaklaşık 2 metre uzunluğunda saman ya da kamışların bulunduğunu gözlemlemiştir. Bu saman ve kamışların, teknelerin alabora olmasını önlemek için kullanıldığını ifade etmektedir. Teknelerin genellikle kürek çekerek ilerlediğini, ancak rüzgârın yeterli olduğu durumlarda da yelken kullanıldığını belirtmektedir. Kazakların, bu teknelerle Osmanlılar ve Tatarlar ile etkili bir şekilde mücadele ettiğini söylemektedir. Ancak Kazakların, çayka tipi gemilerinin güvertelerinin ağır toplar taşıyacak yapıda bulunmadığı için Osmanlı kadirgalarıyla doğrudan çatışmaya girecek kapasitede olmadığını da belirtmektedir. Kazakların bu teknelerle, daha önce Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olan Azak Kalesi'ne rağmen, Don Nehri'nden Azak Denizi'ne ulaşabilmeyi başardıklarını da belirtmektedir. Cruys, genellikle bu geçişlerin geceleri veya sisli havalarda gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir. Çünkü bu koşulların dışında Osmanlıların kaleden az sayıda top atışıyla Kazakların ilerlemesini durdurduğunu ifade etmektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 5-5ob).

Cruys'un bu atlasta, Azak Denizi ve çevresine dair bölgenin tarihi hakkında da önemli bilgiler aktarmaktadır. Azak Deniz'nin, antik çağlarda Maeotis Gölü olarak bilindiğini, ancak Türklerin bölgeye gelmesiyle "Azak" isminin kullanıldığını belirtmiştir. Azak şehrinin ise ilk kuruluşunun Nogaylar tarafından gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir. Cruys, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmeden önce bu bölgede, İtalyan Ceneviz kolonilerinin var olduğunu ve bu kolonilerin, Asya'daki devletlerle geniş bir ticaret ağına sahip olduğunu söylemektedir. Ancak Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonra ticaretin büyük ölçüde sınırlandırıldığını ve Osmanlıların kendi içinde yağ, peynir, havyar ve köle ticareti gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Bu durum, bölgenin ekonomik yapısının nasıl dönüştüğünü ve ticaret dinamiklerinin nasıl değiştiğini göstermektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, bölgedeki stratejik planları çerçevesinde, Safevilerle yürütülen savaşın bir parçası olarak Karadeniz'deki savaş gemilerinin Hazar Denizi'ne sevk edilmesi için Don ve Volga nehirlerini birleştirme girişimlerinden bahsedilmektedir. Bu stratejik hamle için 1569 yılında, Sultan II. Selim döneminde (1566-1574) bir seferin düzenlendiğini, ancak hem Ruslar hem de Kazaklar tarafından engellendiği söylenmektedir. Bunun yanında sefer sırasında, Osmanlı ordusunda vebanın yayılması nedeniyle ordunun geri çekilmek zorunda kalması, seferin başarısızlığının altında yatan diğer sebepler arasında gösterilmektedir. Cruys, Osmanlıların bu geri çekilmesi sırasında Rusların Don Nehri'nin anahtarı olan Azak Kalesi'ni ele geçirmemesi için bölgedeki kaleyi güçlendirme çalışmaları yaptığını da söylemektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 5ob-6). Cruys, bu bilgileri aktardıktan

sonra 1637-1642 yılları arasında Kazakların, Azak Kalesi'ni işgal sürecine dair ayrıntılara değinmektedir. Bu dönem, Kazakların bölgesel güç dengelerini etkileyen önemli askeri hareketlerde bulunduğu bir zamanı temsil ettiğinden, Kazakların sadece ani baskınlarla sınırlı kalmadığını, daha geniş çapta etkili olabilecek bir güce sahip olduklarını göstermektedir (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 6ob-9ob).

Bu atlasta yer alan görsel malzemede, I. Petro'nun başlattığı Don-Volga nehirlerinin birleştirilmesi için planlanan kanal projesi de gösterilmektedir. Bu proje, daha önce Osmanlı Devleti tarafından 1569 yılında uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu projenin getirdiği yüklü maliyet ve bölgedeki coğrafi koşulların olumsuz sonuçları, projenin tamamlanmasına engel olmuştur (İnalçık, 1948, s. 372). I. Petro dönemiyle birlikte Rusların Azak Kalesi'ni ele geçirmesi ve Hazar Denizi'nde de bir limana sahip olması, bu projeyi gündeme getirmiş ve Cruys tarafından bölgede araştırmalar yapılmıştır. Bu atlasta yer alan haritada, Rusların kazı çalışmalarının hacmini azaltmak için İlovlya ve Kamışenka nehirlerinin yatakları kullanılması planlanmıştır. Ayrıca bu kanalın, Volga Nehri'ne bağlandığı kısımda bir şehrin planlandığı ve bu şehre "Petro" adının verildiği gösterilmektedir. Bu bilgiler, projenin kapsamlı ve stratejik bir girişim olduğunu ortaya koymaktadır (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 32ob-33). Bu proje, 1697 yılında Alman mühendis Johann Breckel tarafından başlanmış, ancak projenin başarılı yürütülememesi üzerine yerine İngiliz John Perry geçmiştir. Fakat bu proje, 1701 yılında İsveç ile başlayan savaş dolayısıyla durdurulmuştur (Zhitkov, 1900, s. 6). Nitekim bu atlas, dönemin Rusya'sının önceden Osmanlı Devleti'nin gündeminde olan bir projeyi hayata geçirme niyetini yansıtmaktadır.

Cornelius Cruys'un atlası, I. Petro'nun Rusya'nın denizcilik kapasitesini geliştirmek ve denizlerdeki hakimiyetini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği hamlelerini detaylı bir şekilde belgelemektedir. Bu çerçevede, Rus deniz filosuna denizlerin ve kıyıların detaylı bir şekilde araştırılması ve haritalandırılması için gerekli ölçüm aletlerinin eklenmesi, filonun hidrografik çalışma kapasitesini artırmış ve Rus denizcilerinin seyrüsefer kabiliyetlerinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Bashanov, 2023, s. 4). Don Nehri Atlası'nda yer alan görsel materyaller de bu çabaların somut örneklerini sunmaktadır. İstanbul Boğazı ile Kefe, Balaklava ve Akyar gibi Kırım'ın güney sahillerinin detaylı eskizleri, 1699 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderilen Ukraintsev'i taşıyan Krepost adlı geminin kaptanı Peter von Pamburg, yardımcısı Gendrihson ve kılavuz kaptan Christian Otto tarafından yapılan araştırmalara dayanmaktadır (Bagrow, 2005, s. 317; Ünal, 2012, s. 226). İstanbul Boğazı'na gelen geminin yaptığı ölçümlere göre boğazın ağzından Topkapı Sarayı'na kadar olan 28 kilometrelik bir su yolunun uzandığını ve boğazın 42 metreden 85 metreye kadar değişen derinliklerinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru hızlı bir akıntının olduğu gözlemlenmiş ve boğazın kıyı görüntüsü çizilmiştir. (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 10-11ob; Bogoslovskiy, 1948, s. 9). Bu tür detaylı haritalar ve hidrografik veriler, Rusya'nın deniz üzerindeki stratejik hareketlerini planlamada ve Karadeniz üzerinden askeri ve ticari operasyonlar gerçekleştirmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu bilgiler, Rusya'nın denizcilik stratejilerini ve bölgedeki jeopolitik pozisyonunu güçlendirmek için nasıl kapsamlı ve sistemli bir yaklaşım izlediğini göstermektedir.

Bu atlasla birlikte Rusların Azak Denizi ve Karadeniz'e olan ilgisi giderek artmıştır. Rus donanması hizmetine girmiş İsveçli Pieter Bergman, 1701-1702 yıllarında Azak Denizi ve Karadeniz'in kuzey bölgelerine dair detaylı haritalar hazırlamıştır. Özellikle Don Nehri, Taganrog ve Azak Denizi'ne dair oluşturduğu haritalar, bölgenin coğrafi detaylarını ve seyrüsefer özelle-

rini belgelemiştir. Cruys'un atlasıyla birlikte Bergman'ın çalışmaları, bu su yollarının ve çevresindeki toprakların daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. 1704 yılında ise yardımcı kaptan olan David Volginov'un Azak Denizi'ni Çürük Denizi'ne bağlayan boğazı ölçmesi ve bu boğazın detaylı derinliğinin ölçümünü yapmasıyla bölgenin seyrüsefer haritalarının güncellenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca I. Petro'nun açtığı Matematik ve Navigasyon Okulu (1701), Rusya'da haritacılık ve diğer bilimsel disiplinlerdeki bilgi birikimin artmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu okul, yeni nesil Rus haritacılarının yetişmesine ve batıdaki devletlerin standartlarında eğitim verilmesine imkân tanımıştır (Bagrow, 2005, s. 322). Bu eğitim kurumlarıyla birlikte Rusya'daki bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, askeri stratejilerin ve politikaların şekillenmesine yardımcı olmuştur. Özellikle 1735 yılının sonunda Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesiyle Ruslar, Osmanlı Devleti topraklarını daha büyük oranda haritalandırmıştır (Bashanov, 2023, s. 10). 1736 yılında Rusya, Azak Denizi ve Ukrayna topraklarının haritasını hazırlama çalışmalarına girişmiştir. Bu dönemde Ruslar, savaş alanı haritasını hazırlamak için Fransız haritalarını referans alırken Cornelius Cruys'un Don Nehri Atlası'ndan da faydalanmıştır (Bagrow, 2005, s. 416-417). Böylece hazırlanan yeni haritalar, I. Petro döneminde yapılanların üzerine koyarak gelişim göstermiş ve Rusların, Osmanlı Devleti topraklarını daha iyi öğrenmelerine yol açmıştır. Bu savaşın ardından Karadeniz'in kuzeyine dair yapılan haritalar da geliştirilmiş ve bu gelişmeler, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na etki etmiştir (Bagrow, 2005, s. 475-476).

Sonuç

XVIII. yüzyıla geçiş aşamasındaki Rusya'nın askeri faaliyetleri, doğru ve detaylı haritaların varlığı sayesinde önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Karadeniz, Baltık Denizi ve Uzak Doğu gibi stratejik öneme sahip bölgelere yönelik genişleme girişimlerinde, Rusların elde ettiği bölgesel coğrafi bilgiler, büyük önem taşımıştır. Bu süreçte haritalar, bölgedeki eksik bilgileri tamamlayarak Rus komutanların karar verme süreçlerini desteklemiş, ordularının manevra kabiliyetini artırmış ve seferlerin lojistik planlamasında temel bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Ruslar ele geçirdikleri topraklardaki yerleşim yerleri, halklar ve kritik altyapıların inşası için gerekli bilgileri de bu haritalar sayesinde elde etmiştir. Rusya'nın güneye doğru genişlemesi ise bölgeye dair detaylı coğrafi ve stratejik bilgilere duyulan ihtiyacı artırmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda nehirlerde inşa edilen gemilerle askeri seferler planlayan Rusya, bölgenin coğrafi özelliklerine yönelik kapsamlı bilgi edinme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda hazırlanan Don Nehri Atlası, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile sınır olan bölgelerdeki genişlemesini destekleyen önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu atlas, Karadeniz üzerindeki egemenlik mücadelesinde Rusya'nın avantajını artırmak ve bölgedeki deniz hakimiyetini pekiştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Don Nehri'nin detaylı haritalandırılması, Rus donanmasının bölgeye uygun gemiler geliştirmesine ve bölgeyi etkili bir şekilde tanımasına olanak sağlamıştır.

Cornelius Cruys'un atlası, Karadeniz bölgesine yönelik Rusların genişleme hedeflerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve bu bölgedeki jeopolitik dinamiklerin değişmesine etki etmiştir. Bu atlas, yalnızca denizcilik ve haritacılık alanlarında değil, aynı zamanda bölgedeki topluluklar hakkında da bilgi sağlayarak değerli bir kaynak haline gelmiştir. Elde edilen bu bilgiler, Rusya'nın bölgesel kolonizasyon hedeflerine ulaşmasında stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Cruys'un bu çalışması ve ardından gelen diğer haritacılık çalışmaları, Rusya'nın böl-

gedeki askeri faaliyetlerinin planlanmasına ve uygulanmasına önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Bu süreçte yapılan haritalama çalışmaları, Rusların Karadeniz'e yönelik askeri hazırlıklarını büyük ölçüde etkilemiş ve bu da Rusya'nın bölgeye dair coğrafi bilgi arşivinin genişlemesine ve yeni haritaların üretilmesine olanak tanımıştır. Nitekim XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki Osmanlı-Rus savaşları sırasında haritalar, Rusya'nın bölgesel askeri hareketlerini planlamasında kritik bir öneme sahip olmuş ve Rusların Osmanlı Devleti aleyhinde Karadeniz'e doğru genişlemesine yol açmıştır. Bu genişleme ise asırlardır Türk topluluklarının yaşam sahası haline gelen bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarının değişime uğramasına da neden olmuş ve özellikle Kırım Tatarları başta olmak üzere bölgedeki Türk topluluklarını Rus kolonizasyonunun hedefi haline getirmiştir.

KISALTMALAR

D: Bir dizi belgeyi vakalara ayırmak için kullanılır. (Rusçası: Дело).

F: Arşiv belgesinin saklandığı fonu belirtmek için kullanılır. (Rusçası: Фонд).

L: Belgenin numarasını belirtmek için kullanılır. (Rusçası: Лист).

ob: Belge numarasının arka tarafını belirtmek için kullanılır. (Rusçası:оборот).

Op: Belgelerin envanterini belirtmek için kullanılır. (Rusçası: Опись).

T: cilt. (Rusçası: Том).

KAYNAKÇA

AK, Mahmut. (1993). "Coğrafya: Osmanlılar Dönemi". *TDVİA*. VIII: 62-66.

AK, M. (2004). "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. II/4: 163-211.

BAGROW, Leo. (1955). "The First Map Printed in Russian". *Imago Mundi*. XII: 152-156.

BAGROW, L. (2005). *İstoriya Russkoy Kartografii*. (çev. Yelena V. Lamanov). Moskova: Tsentrpoligraf İzd.

BAGROW, L. (2017). *History of Cartography*. New York: Routledge Publ.

BASHANOV, Mikhail. (2023). *Tarihî Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917)*. (çev. ve yay. haz. İlyas Kemaloğlu). İstanbul: TDBB.

BERH, Vasiliy, N. (1825). *Jizneopisaniye Rossiyskogo Admirala K. İ. Kryusa*. St. Petersburg: V Tipografii N. Greça.

BOECK, Brian, J. (2008). "When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in Failed Russian Colony (1695-1711)". *The Journal of Modern History*. LXXX/3: 485-514.

BOGOSLOVSKİY, Mikhail, M. (1940). *Pyotr I Materialy Dlya Biografii: Detstvo, Yunost, Azovskiye Pohodi, s 30 maya 1672 g. po 9 Marta 1697 g.* T. I. Moskova: Ogiz Gosudarstvennoye Sotsialno-Ekonomiçeskoye İzd.

BOGOSLOVSKİY, M. M. (1948). *Pyotr I Materialy Dlya Biografii: Posolstvo Y. E. Ukraintseva v Konstantinopol, 1699-1700*. T. V. Moskova: Ogiz, Gospolitizdat.

- BRUMMET, Palmira. (2015). *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BUSHKOVITCH, Paul. (2018). Büyük Petro. (çev. Berna Akkıyal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ELAGİN, Sergey, İ. (1864). *İstoriya Russkago Flota: Period Azovskiy*. St. Petersburg: V Tipografii Komissionera İmperatorskoy Akademii Hudojestv, Gogenfeldena i Co.
- FOMENKO, İgor, K. (2011). *Obraz Mira Na Starinnikh Portolanakh, Priçernomor'ye, Konets XIII-XVII v*. Moskova: İndrik İzd.
- GOODRICH, Thomas. (2009). "Osmanlı Haritacılığı". *Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtib Çelebi* içinde. (ed. Bekir Karlığa - Mustafa Kaçar). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: s. 127-141.
- GRİBOVSKIY, Vladimir, Y. (2012). *Rossiyskiy Flot na Çernom More: Stranitsy İstorii 1696-1924 gg*. St. Petersburg: Gangut.
- HARLEY, John, B. ve D. WOODWARD ed. (1987). *The History of Cartography*. cilt. I. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- İNALCIK, Halil. (1948). "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü". *Belleten*. XII/46: 349-402.
- KIVELSON, Valeria, A. (2008). "Cartography, Autocracy and State Powerlessness: The Uses of Maps in Early Modern Russia". *Imago Mundi*. LI/1: 83-105.
- KURAT, Akdes, N. (2020). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEBEDEV, Dimitri, M. (1950). *Geografiya v Rossii Petrovskogo Vremeni*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR.
- MASSIE, Robert, K. (2015). *Büyük Petro*. (çev. Hakan Abacı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MAZUR, Tamara, P. (2008). *Jizn ve Deyatelnost Admirala Korneliusa Kryusa (Katalog Dokumentov RGAVMF)*. St. Petersburg: RGAVMF İzd.
- MİLAŞEVA, Natalya, V. ve D. V. OVÇİNİKOV vd. (2023). "Admiral Kornelius Kryuys, Osnovaniye Baltiyskogo Flota i Morskoy Gospital Sankt-Peterburga". *Vestnik Rossiyskoy Voyenno-Meditsinskoy Akademii*. XXV/1: 175-186.
- ÖNDER, Mustafa. ed. (2014). *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*. Ankara: Harita Genel Komutanlığı Yayınları.
- ÖZDEMİR, Kemal. (2008). *Osmanlı Haritaları*. İstanbul: Avea.
- PERRIE, Maureen. ed. (2006). *The Cambridge History of Russia*. cilt. I. Cambridge: Cambridge University Press.
- PICKLES, John. (2004). *A History of Spaces: Cartographic reason, mapping and the geo-coded World*. New York: Routledge Publ.

- POLOVTSOV, Aleksandr, A. (1903). *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*. T. IX. St. Petersburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov.
- SARICAOĞLU, Fikret. (2002). "Kitâb-ı Bahriyye". *TDVİA*. XXVI: 72-75.
- SARICAOĞLU, F. (2015). *Pîrî Reîs'den Örfî Paşa'ya: Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- ŞEREMETYEYEV, B. (1989). "Şpaga Admirala Kryuysa". *Morskoy Sbornik*. VI: 83-88.
- TARLE, Yevgeni, V. (1994). *Russkiy Flot i Vneşnyaya Politika Petra I*. St. Petersburg: Morskoy İstoriçeskiy Sbornik, Brask.
- TITLESTAD, Turgrim. (2003). *Tsarskiy Admiral Kornelius Kryus na Slujbe u Petra Velikogo*. (çev. Yuriy N. Bespyatı). St. Petersburg: Blitz İzd.
- ÜNAL, Fatih. (2012). "Karadeniz' Çıkan İlk Rus Savaş Gemisi 'Krepost' ve Ukraintsev'in İstanbul Elçiliği (1699-1700)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. V/20: 221-245.
- VESELAGO, Feodosiy, F. (1939). *Kratkaya İstoriya Russkogo Flota*. Moskova: Voenno-Morskoye İzdatelstvo NKVMF SSSR.
- ZHİTKOV, Sergey, M. (1900). *İstoriçeskiy Obzor Ustroystva i Soderjaniya Vodnikh Putey i Portov v Rossii Za Stoletniy Period, 1798-1898*. St. Petersburg: Ministerstvo Putey Soobşeniya.
- ZOLOTAREV, Vladimir, A. ve İ. A. KOZLOV (1988). *Rossiyskiy Voyenniy Flot na Çernom More i v Vostoçnom Sredizemnomorye*. Moskova: Nauka İzd.

Arşiv Belgeleri

Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arkhiv Voenno-Morskogo Flota (RGAVMF)-*Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота, РГАВМФ*. Fond (F), Opis' (Op), Delo (D.), List (L).

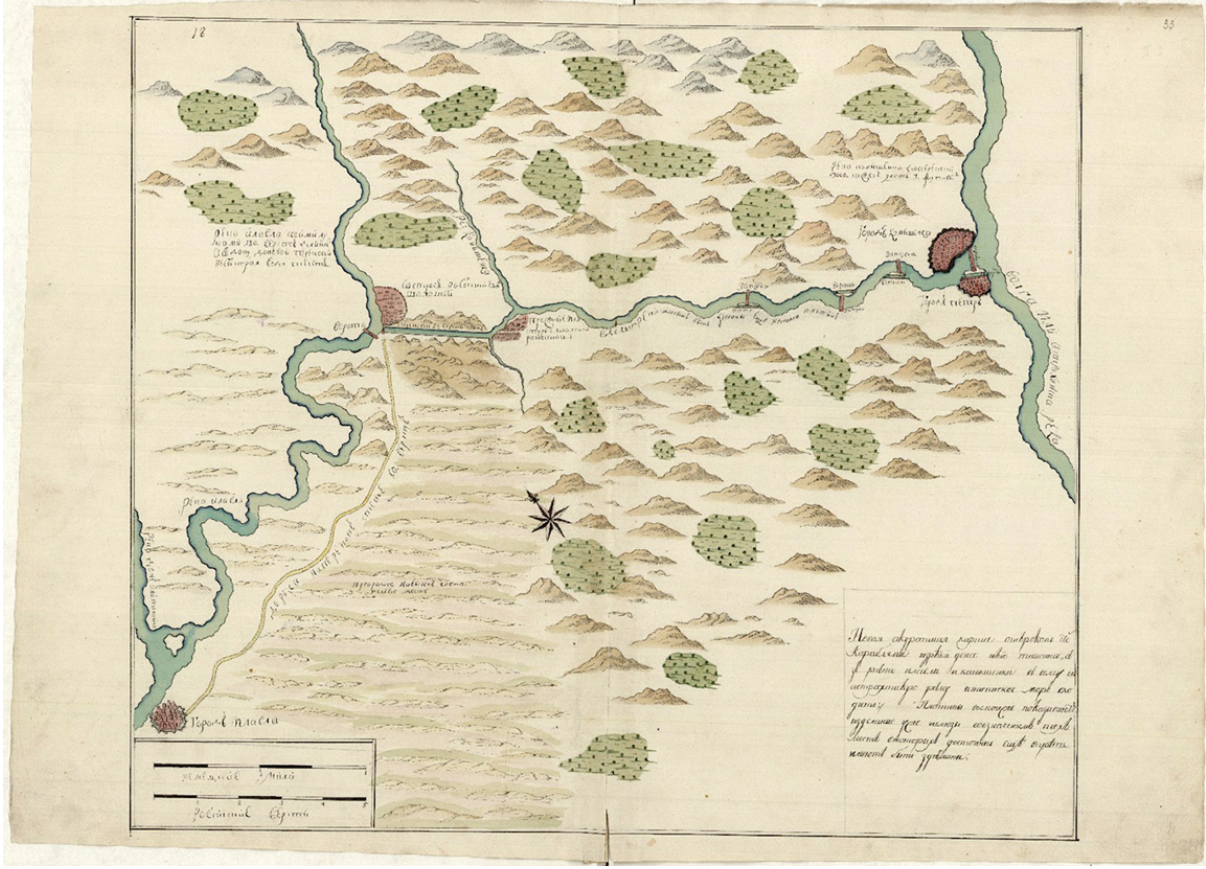
F. 234, Op. 1, D. 1-73.

F. 1331, Op. 4, D. 745.

F. 1331, Op. 4, D. 746.

F. 1331, Op. 4, D. 747.

EKLER:

Harita 1: I. Petro döneminde planlanan Don-Volga nehirlerini birleştirme projesi. (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 32ob-33).

Harita 2: Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yeri ve Azak Kalesi'nin bulunduğu konumu. (RGAVMF, F. 1331, Op. 4, D. 746, L. 40ob-41).

EXTENDED ABSTRACT

In the late 17th century, when Russia initiated an ambitious expansion towards the Black Sea, the development of cartography became a matter of strategic importance for the Russia. This era marked a significant escalation in the geopolitical rivalry between Russia and the Ottoman Empire, catalysing a new phase in their historical relations. The "Atlas of the Don River," compiled by Cornelius Cruys in 1699, provides a clear illustration of how cartographic advancements underpinned Russia's imperial ambitions. Recruited from the Netherlands for his expertise, Cruys's work provided detailed geographical insights that were crucial for enhancing Russia's naval operations and military positioning along the contentious Ottoman borders.

This article aims to demonstrate the pivotal role of cartography in Russia's strategic military planning during its southward expansion. The atlas not only provided detailed information about the physical geography of key strategic points but also facilitated the projection of Russian power into the Black Sea, thereby influencing military tactics and imperial policy. By meticulously mapping the Don River and its environs, the atlas enabled navigation and navy movements, which were essential for confronting the Ottoman forces and fortifying newly acquired territories.

Furthermore, the atlas had implications beyond military strategy, influencing diplomatic engagements and territorial negotiations with the Ottoman Empire. The production of accurate maps was of great importance in defining borders, formulating treaties and resolving territorial disputes. This enhanced Russia's leverage in diplomatic dialogues. Furthermore, the deployment of Cruys's cartographic skills highlighted a shift towards a more scientifically informed approach to empire-building. This reflected Peter the Great's broader reforms, which aimed to modernise Russia through the adoption of Western scientific methods and administrative techniques.

The "Atlas of the Don River" exemplifies the symbolic relationship between cartography and imperial strategy, demonstrating how geographic documentation can extend beyond mere map-making into the realm of shaping geopolitical realities. The atlas was not merely a navigational aid; it was also a strategic instrument that enabled Russia to effectively visualise and execute its expansionist strategies. This had a lasting impact on the dynamics of Ottoman-Russian relations and on the historical trajectory of Russia's quest for dominance in the Black Sea region.

In summary, the "Atlas of the Don River" enabled the Tsarist Russia to gain a comprehensive understanding of the characteristics of this strategic waterway and to systematically record this information. These discoveries facilitated the effective utilisation of Russia's naval power and the successful implementation of its expansionist policies. During the reign of Peter the Great, there were significant advances in cartographic techniques and methods as Russian territorial ambitions increased. In this period, cartographic knowledge was imported into Russia from the West. This included contributions by notable figures such as Cornelius Cruys, which enhanced the accuracy and reliability of Russian maps. The atlas by Cruys includes not only geographical features of the region, but also texts describing the occupation of the Azov Fortress, the lifestyle of the Cossacks in the region, and the history of the Don River. These features rendered the atlas not only a navigational tool but also a source that documented the social and

historical context of the region. Consequently, this atlas was directly linked to Russia's efforts to gain access to the Black Sea. Furthermore, it can be argued that this atlas served as part of Russia's broader plans for territorial domination against the Ottoman Empire and colonisation against the Turkish communities in the region.